

LITURGIJSKI OPISI OLTARA SVETOG STAŠA U SPLITSKOJ PRVOSTOLNOJ CRKVI

Milan Ivanišević

UDK 73.04(451/459:497.13) ,,
14/17”
Izvorni znanstveni rad
Milan Ivanišević
Galerija umjetnina, Split

Oltar sv. Staša u splitskoj prvostolnoj crkvi posljednji put je kao cjelina građen 1448. Njegov donji dio (stube, podnožja, stipes, menza i postolje na njoj) promijenjen je vjerojatno poslije 1766. godine. O dijelovima oltara i opreme na njemu svjedoči arhivska građa pohoda obavljenih od 1579. do 1766. godine. Ta je građa protumačena liturgijski, a prvi put je okupljena sva sačuvana u Rimu i u Splitu.

Prvi znanstveni pisac naše crkvene povijesti Daniele Farlati ubraja u svoje dokaze građu sadržanu u zapisnicima pohoda biskupijama u Dalmaciji.¹ Za dokaze o povijesti umjetničkog oblikovanja unutrašnjosti i okoliša splitske prvostolne crkve uzima ih Frane Bulić.² Mnogi pisci dokazuju tom gradom različita svoja istraživanja i zaključke.³ Za dokaz poimanja jedne umjetnine u njenom povijesnom trajanju, za oltar sv. Staša od Jurja Matejeva Dalmatinca, uzima Cvito Fisković zapisnik iz 1758. godine.⁴

Iako poznata, ta vrsta povijesne građe nije do sada znanstveno sabrana i proučena u jednoj od mogućih cjelina. Tako nema na jednom mjestu izvora o jednom pohodu čitavoj Dalmaciji, zapisnika svih pohoda jednoj od biskupija ili jednoj crkvi ili dijelu crkve, zapisnik jednog pohoda čitavoj biskupiji.⁵

¹ Podaci iz zapisnika pohoda 1579: *D. Farlati*. *Illyrici Sacri tomus tertius, Venetiae 1765*, 465-468; *Illyrici Sacri tomus quartus, Venetiae 1769*, 269-274, 423; *Illyrici Sacri tomus quintus, Venetiae 1775*, 131-140, 271-272, 627.

² *F. Bulić* (dio ovdje naveden nije od Lj. Karamana), *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Zagreb 1927, 228 (pohod 1579), 206, 226, 233, 234, 238 (pohod 1682), 221 (pohod 1713).

³ Navodim samo izdanje pohoda 1579, po prijepisu iz 1641: *A. Jutronić*, *Apostolska vizitacija otoka Brača 1579, Croatia Sacra, III*, 5. Zagreb 1933, 62-68; *D. Domančić*, *Valierova vizitacija na otoku Hvaru i Visu, Arhivska građa otoka Hvara I, Hvar 1961*, 7-58. O pohodu u čitavoj Dalmaciji tiskan je dio doktorskog rada: *I. Vitezić*, *La prima visita apostolica posttridentina in Dalmazia (nell' anno 1579)*, Roma 1957.

⁴ *C. Fisković*, *Juraj Dalmatinac, Mogućnosti*, Split, X, 3, mart 1963, 219; isto (uz jednu razliku u rečenici i prijevod s latinskoga) u knjizi: *Juraj Dalmatinac*, Zagreb 1963, 19 (objavljeno u studenom 1963).

⁵ Hrvatski prijevod pohoda hvarske biskupije 1579. godine: *J. Franulić*, *Valierova vizita-*

Kad već nije učinjen neki od tako zamašnih radova, odlučio sam sabrati i protumačiti građu o jednom oltaru iz svih sačuvanih zapisnika. Taj oltar je u povijesno i umjetnički vrijednom prostoru i sam je oltar značajno umjetničko djelo. To je djelo Jurja Matejeva Dalmatinca, oltar sv. Staša u splitskoj prvostolnoj crkvi. Stoga vrijedi proučavati takvu povijesnu građu o njemu. Ona pokazuje liturgijsku vrijednost oltara, a ta je za vlasnika bila u prošlosti bit postojanja građevine i razlog mijenjanja, kad su za to nastale promjene poimanja lijepog i novčane mogućnosti, umjetnine u dijelovima i cjelini.

Prošlost oltara zajamčena je povijesnim izvorima: prijenos svećevih moći iz Solina u Split (bez obzira na sporno vrijeme događaja), oltar i svečev moćnik izrađeni po odluci nadbiskupa Bernarda (1209-1210) i ugovor o gradnji novoga oltara s Jurjem Matejevim Dalmatincem (1448). Istraživanja građevnih slojeva oltara, obavljena 1974. godine od Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu, otkrila su nalaze kojima sam dao svoje tumačenje.⁶ Najprostranija do sada otkrivena površina pločnika mauzoleja pokazuje rubni dio spojen s kamenim podom kojem nije sačuvan pločnik, a to je dokaz da je sadržaj ugrađen u taj pločnik, u polukružnoj udubini mauzoleja, bio do temelja uklonjen kada je građevina postala crkva. Iznad pločnika mauzoleja, u najnižem sloju nasipa, nađen je kamen s reljefom vrča (kantharosa), a on bi izradom mogao pripadati najstarijem vremenu trajanja crkve. Tom vremenu pripisujem dva križa nacrtana crvenom bojom na zidu udubine mauzoleja. Od najstarijeg oltara sačuvan je samo dio pločnika na jugozapadnom dijelu, po kojem se može samo zaključivati o visinskim odnosima s podom crkve. Oltaru nadbiskupa Bernarda (1209-1210) pripisujem nađeni dio freske i šest kamenih ploča s klesarskim znakovima: A, B, C, D, G, H. Freskom je bio oslikan najstariji sloj žbuke na zidu udubine mauzoleja. Sadržaj freske nije moguće prepoznati jer je sačuvana mala površina bez likovnih izrazitosti. Kamene ploče nađene su kao pločnik Jurjevoga oltara, a po ugovoru je poznato da je imao pravo upotrebiti kamen prijašnjeg oltara. Njihovu prvotnu namjenu tumačim kao četverostrani krov ciborija. Ovako protumačeni i freska i ciborij bili bi najstariji sačuvani u crkvi.

O radu Jurja Matejeva Dalmatinca u Splitu sabrao sam izvornu građu u papircima iz onovremenih bilježničkih zapisa naglasio životnu sredinu u kojoj se zbivao.⁷ Ugovor je sklopljen u Splitu 30. lipnja 1448. Ugovorena je cijena 306 dukata i trajanje rada dvije i pol godine, ali još nije pronađena niti jedna potvrda iz vremena rada, pa ne znamo plaćenu cijenu i ostvareno trajanje rada. Dozvolu za ugovaranje dao je nadbiskup Jakov Baduario. Ugovoreno je od dobara prvostolne crkve 300, od nadbiskupa 2, od punomoćnika po 1 dukat. To su primicerij Bertan Dominikov, kanonici Cvitan Dragošev i Juraj Petrov (kipar potvrđen natpisom na Raspelu u šibenskoj stolnoj crkvi) i plemić Andrija Markov. Juraj je u Splitu primio

cija hvarske biskupije – 1579, Službeni vjesnik hvarske biskupije, Hvar, XX, 1-6, veljača-prosinac 1976. (prilog), 1-69; nije izrađen sa znanstvenom namjerom, stoga i nema tako obilježje.

⁶ M. Ivanišević, Stari oltar svetog Staša u splitskoj prvostolnoj crkvi, Starohrvatska prosvjeta, Split, III. serija, 17, 131-143 (tiskano 1988).

⁷ M. Ivanišević, Juraj Dalmatinac u Splitu 1444. i 1448. godine, Međunarodni znanstveni simpozij svečane proslave 500-godišnjice Jurja Matejeva Dalmatinca, Šibenik, 24. rujna 1975, sažetak, 1-8; tiskano u: Radovi Instituta za povijest umjetnosti, Zagreb, 3-6, 1979-1982, 143-157 (tiskano 1984); isto s neznatnim izmjenama: Mogućnosti, Split, XXXII, 4-5, travanj-svibanj 1985, 467-489.

u radionicu Mateja Markoševića (10. rujna 1447), a iz šibenske radionice u Splitu je zajamčeno radio Radniilo Ratković iz Hvara (u Šibeniku od 27. lipnja 1444). I ostali učenici iz šibenske radionice mogli su biti u Splitu: Lancilag pokojnog Vučića (od 1. veljače 1447), Mihovil Živković iz Korčule (od 18. svibnja 1447), Martin Veselkov iz Dubrovnika (od 21. lipnja 1447), Marin pokojnog Azelina Nijemca (od 4. studenoga 1447), Mihovil Vučićnić iz Bosne (od 2. svibnja 1449), Vukašin Marković (od 24. svibnja 1449), Marin Dmitrović iz Dubrovnika (od 9. prosinca 1449), Stjepan Grubović (od 14. veljače 1450).

Izgled čitavog Jurjevog oltara nije poznat ni poslije istraživanja 1974. godine. Sadašnji izgled istraženih dijelova je pretpostavljen. Nedvojbena je visina poda, jer je otkrivaju tragovi stuba na stupovima ciborija. Nedvojbena je da je sadašnja menza bila neposredno ispod retabla oltara, jer su na njoj njegovi tragovi. O starosti te menze dva su mišljenja. Ona je sada ugrađena u Jurjev oltar na osnovi moga mišljenja: taj kamen upotrebio je Juraj sa staroga oltara, jer je ugovorio to pravo (kamen je od jednoga komada, kako propis nalaže, pa je skup). Dno svoga retabla sastavio je od dva kamena, pa menza, a ne samo nosači na krajevima, mora nositi to dno. Ako je ispod menze šupljina (o njoj govore izvori koje u ovom radu tumačim), tada kamen mora biti čvršće ugrađen. To je Juraj postigao namjernim klesanjem utora u nosače retabla i u njima oslonio menzu. Mišljenje Željka Jirouška: menza Jurjevoga oltara bila je kraća od sadašnje i nosači su nosili samo retabl. Poslije je ta menza posve odbačena i ugrađena je duža. Dužina je određivala da bude uvučena među nosače, pa su zato u njima uklesani utori i tako je stvoren novi izgled oltara. Sigurnu potvrdu tog mišljenja može pružiti samo povijesni izvor s opisom postupka ugradnje, jer tragovi sačuvani na kamenu ne pokazuju starost ugradnje. Možda Željko Jiroušek zna izvor svog mišljenja i tako ga može protumačiti, ali njegov rad još nije tiskan, pa nije mogao biti raspravljen ni 1975. kad je bio prikazan u znatvenom govoru.⁸

Grada protumačena u ovom radu, iako cjelovita u svojoj vrsti, samo je dio grade iz splitskih crkvenih arhiva. Namjeravam uskoro istražiti ono što je ostalo od bratovštine sv. Staša, osnovane 1442. godine,⁹ pa će povijest oltara biti potpunija.

Pastoralni (stari pišu i: pastirski) pohod (visitatio) je u kršćanskim crkvama dužnost ordinarija (oblasnika) običi područje svoje vlasti, steći uvid pregledom i saslušanjem u stvarno i čudoredno stanje povjerenih mu osoba, stvari i prava te odrediti poboljšice onom što je ocijenio nevaljalim, i sve zapisati. Tumači se da je pohoda bilo već u apostolsko doba.¹⁰ Metropolitoli imaju tu dužnost od sabora u Antiohiji 329. godine, a za istočnu crkvu to je propisao sabor u Laodikei (oko 380. godine, a postoji mišljenje da su njegovi spisi sastavljeni po odredbama iz V. stoljeća). Na zapadu su najstarije odredbe sabora u Tarragoni 516. godine koji tu vlast daje biskupima.¹¹ Poslije su ponovljene od više španjolskih sabora, a vrijedile

⁸ Ž. Jiroušek, Pitanje izgleda stipesa žrtvenika sv. Staša u vrijeme Jurja Dalmatinca, Šibenik, 23. rujna 1975; dokaz da je nadbiskup Laghi prije 1726. dao uklesati na stipes oltara natpis s ploče na zidu, pisac nalazi u Arhivu Hrvatske u Zagrebu, kutija 53, list 90v u izvješću Andrije Meneghetija Starijeg iz 1723. godine.

⁹ F. Bulić. o. c. (bilj. 2), 214; I. Ostojić. Stara bratovština Presv. Tijela Kristova u Splitu, Bogoslovska Smotra XLV, 4, Zagreb 1975, 482.

¹⁰ Djela apostolska 9,32: „Factum est autem, ut Petrus dum pertransiret universos, deveniret ad sanctos, qui habitabat Lyddae.“

¹¹ Canon 8: „ut antiquae consuetudinis ordo servetur et annuis vicibus ab episcopo dioceses viserentur.“

su i u Italiji i Francuskoj, te su bile općenito proširene za pape sv. Grgura Velikog. Od XI. stoljeća dužnost pohoda pripadala je sve više arhiđakonu, a pri kraju srednjeg vijeka ustanova je gubila važnost zbog različitih prava drugih povlaštenih osoba. Uvodeći obnovu u Katoličku crkvu, nagriženu srednjovjekovljem i reformacijom, sveopći sabor u Trentu (Tridentum, njemački: Trient) donio je na XXI. i XXIV. posljednjem (1563) zasjedanju odredbe o obnovi biskupskog pastoralnog pohoda. Papa je odmah započeo uvoditi obnovljenu dužnost, pa najsposobniji i najgorljiviji pobornici nisu čekali. Tako je sv. Karlo Borromeo, kardinal, u svojoj milanskoj nadbiskupiji obavljao pohode od 1564. do smrti 1584. po svom već ustaljenom obrascu.¹² Spomen tog sveca je ovdje namjeran, jer je on prijateljevao i bio savjetnik prvom poslijesaborskom pohoditelju u Dalmaciji, tada biskupu Verone, Mlečaninu Agostinu Valieru (Valeriusu).¹³

Izvorni zapisnici pohoda splitskih nadbiskupa i njihovih punomoćnika čuvani su u Nadbiskupskom arhivu u Splitu, u kojem mi je dobrotom voditelja Slavka Kovačića bilo moguće imati i izvornike i prijepise zapisnika čuvanih u drugim arhivima, a on ih je bio za svoj rad pribavio. U Nadbiskupskom arhivu bilo je 1833. godine¹⁴ više zapisnika pohoda nego ih je našao Urban Krizomali kad je dio građe prepisao 1941-1943. godine. Poslije njegovog rada nađen je u Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu (II d 81) zapisnik pohoda od 1578. godine, koji je postao vlasništvo Ivana Kukuljevića Sakcinskoga.

Zapisnici pohoda prije obnove 1563. nisu sačuvani, jer vjerojatno pohodi nisu obavljani. Malo je vjerojatno da su prvi poslijesaborski nadbiskupi pohodili biskupiju, jer je, na primjer, Alvise Michiel (imenovan 19. srpnja 1565) dugo boravio u Mlecima i nije se odrekao nadbiskupske časti, pa je 3. kolovoza 1575. imenovan za obavljanje poslova izabrani nadbiskup s pravom nasljedstva, tada naslovni nadbiskup Korinta (u nevjerničkim stranama), dominikanac Ivan Dominik Malquot i ostao u toj časti do smrti nadbiskupa Michiela 1582. godine.¹⁵ On je 13. srpnja 1578. započeo pohod biskupije. Sudeći po redoslijedu zapisnika nije pohodio oltar sv. Staša. Možda je poslove pohoda prekinuo na vijest da je papa

¹² U nedostatku priručnika poslužio sam se natuknicama u Enciklopedia Cattolica i Lexikon für Theologie und Kirche (1957).

¹³ U nas je o Valieru kratko pisao, upozorivši na rukopisni prijepis iz 1711. djela *G. Venture, Vita Augustini Valerii, J. Kovačić, Augustin Valier, Iz hvarske kulturne baštine*, Hvar 1987, 168-169. Pisac je želio dati više od drugih pisaca podatke o Valierovu životu, ali je šteta da u knjižnici splitskog Arheološkog muzeja nije pročitao rad I. Vitezića (bilj. 3), jer bi zaključio da taj ima više podataka ili bi svoje pribilješke proširio na još građe iz rukopisa na koji je s pravom upozorio. Valja naglasiti da I. Vitezić dokazuje Valierovo rođenje u Mlecima 7. travnja 1531; Valier je biskup od 15. svibnja 1565, kardinal od 12. prosinca 1583, a umro je u Rimu 23. svibnja 1606.

¹⁴ Protocollo ed indice ossia repertorio degli atti antichi spettanti alla curia un tempo arcivescovile ed ora vescovile di Spalato (. . .), sastavili S. Guina i J. Čobarnić 2. prosinca 1833; Nadbiskupski arhiv u Splitu (kratica NAS,S) 104, list 26v-31. Nekoliko zapisnika pohoda je izgubljeno, datumi su navedeni i ubrojani su u ovaj rad o oltaru sv. Staša (jer se o njima barem nešto zna); valja naglasiti da o pohodu Bonifacija Albanusa od 4. lipnja 1669. još ništa nije pronađeno povezano s oltarom.

¹⁵ Urban Krizomali u rukopisu, napisanom 22. studenog 1944, postavlja tvrdnju da su Malquotus i Foconius dvije osobe: Dominik Malquoto nadbiskup-koadjutor u Splitu (1575-1582); nije tiskano jer bi valjalo novim izvorima provjeriti piščeve tvrdnje koje zasniva na podacima dominikanskih pisaca i na različitosti potpisa. Rukopis je pisac meni dao, želeći da bude tiskan zajedno s Malquotovim konstitucijama.

odredio pohod koji nije propisima predviđen, ali je on svojom vlašću smio obnovu činiti djelotvornijom: imenovao je apostolskog pohoditelja biskupija u mletačkoj Dalmaciji Agostina Valiera.

Apostolski pohoditelj i trinaest njegovih pomoćnika (jedan isusovac je naučio govoriti hrvatski i prije puta je sastavio i dao tiskati vjeronauk, dijelio tu knjigu kako je trebalo, ali u nas nije sačuvana) zaputili su se iz Mletaka 16. siječnja 1579, ali su čekali pogodne vjetrove do noći 19. i doplovili u Zadar poslije četiri dana. Zadržali su se u gradu dva dana i otisnuli prema Kotoru. Vjetrovi su troveslarki dali ploviti tek do Hvara 28. siječnja. Na putu iz Budve od 19. ožujka doplovio je pohoditelj u Split 23. ožujka i istog dana pohodio prvostolnu crkvu i oltar sv. Staša. Nije odredio da bude zapisano sve što je vidio, jer nema opisa viđenoga nego samo štura rečenica ocijenjenog izgleda oltara. Po odredbi što sve pribaviti za oltare, zaključiti je da su bili posve bez propisane liturgijske opreme.

Iako propisi određuju pohod biskupa, ili u njegovoj spriječenosti važnim razlozima biskupovog opunomoćenika, svake godine, a prostranijih dijelova ili u opravdanim važnim okolnostima svake dvije godine, nije o pohodima gradu Splitu ostalo zapisnika sve do još jednog apostolskog pohoda biskupijama Dalmacije. Tada je pohoditelj Michele Priuli (Priolus), biskup u Vicenzi.¹⁶ Na putu iz Korčule od 7. ožujka 1603. doplovio je u Split 8. i u nedjelju 9. ožujka pohodio prvostolnu crkvu i oltar sv. Staša. Zapazio je i dao zapisati neke pojedinosti na njemu, ali i strogi zaključak da nije posvećen. Sve ostalo usmjereno je na mise i njihove zadužbine.

Splitski nadbiskup Markantun Dominis¹⁷ proglasio je svoj pohod 8. svibnja 1604, a završio ga 5. travnja 1605. godine. U tom vremenu pohodio je i oltar sv. Staša i na jednom mjestu dao zapisati opis, a na druga dva odredbe o uređenju oltara i prikaz misa. Opis je opširniji od prijašnjih, pa od tada možemo zamišljati izgled stipesa koji nije sačuvan. Nadbiskupa zanimaju i brinu moći svetaca, opisuje nedolično im čuvanje i određuje što dolikuje. Najopširnije zapisuje sva misna prava i ne izostavlja spomenuti da je o jednom našao podatak u pohodu predšasnika Foconija.

Papa je 13. srpnja 1624. opet imenovao apostolskog pohoditelja u Dalmaciji. To je tek imenovani zadarski nadbiskup Oktavijan Garzadori (Garzadorus).¹⁸ Splitsku stolnu crkvu i oltar sv. Staša on pohodi 17. siječnja 1625. Opis je kratak, ali je opširno i dragocjeno nabranje misa, jer je to jedini spomen bogoslužja bratovštine presv. Sakramenta na oltaru sv. Staša.

Nema sačuvanog zapisnika pohoda, ali u popisu arhiva 1833. godine ubrojen je pohod splitskog nadbiskupa Leonarda Bondumerija 20. siječnja 1652,¹⁹ a jedna

¹⁶ Imenovan biskupom 3. kolovoza 1579, umro 1. kolovoza 1603.

¹⁷ Podaci o splitskim nadbiskupima i pohoditelju Garzadoriju dani su na osnovi knjige *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi* (. . .); svezak IV (1592-1667) *P. Gauchat* (Münster, 1935); svesci V (1667-1730) i VI (1730-1799) *R. Ritzler i P. Sefrin* (Padova, 1952. i 1958); Split je na stranama: IV, 320; V, 361; VI, 385; Zadar: IV, 207. Markantun Dominis, prije senjski biskup, imenovan 15. studenog 1602, primio palij 20. studenog 1602, odstupio u korist Sforce Ponzonija koji je izabran 22. kolovoza 1616.

¹⁸ Ottaviano Garzadori, prije biskup u Boiano-Campobasso, imenovan 11. ožujka 1624, primio palij 29. svibnja 1624, odrekao se u siječnju 1639, umro 14. kolovoza 1652 (podatak o smrti u D. Farlatija).

¹⁹ Leonardus Bondumerius, imenovan 15. travnja 1641, primio palij 13. svibnja 1641, odrekao se prije 30. siječnja 1668.

vijest otkriva njegov vjerojatni pohod oltaru sv. Staša 22. studenog 1655, jer je tada odredio da oltar bude posvećen.²⁰

Nadbiskup Stjepan Cosmi²¹ proglasio je svoj pohod 30. listopada 1682, a 4. studenoga pohodio je prvostolnu crkvu i oltar sv. Staša. Svom opisu oltara dodaje da pozlata i boje obilno prekrivaju kamene likove Kristove muke (ne nabraja svece sa strane) i sv. Staša, i tvrdi da su time više nagrđeni nego ukrašeni.

Splitski kanonik i kaptolski bilježnik Ivan Manola²² opunomoćen je od nadbiskupa Cosmija obaviti pohod 1704. godine. Prvostolnu crkvu i oltar sv. Staša pohodio je 30. studenoga, 23. prosinca proglasio je odredbe, a 27. prosinca 1704. završio pohod. Njegov opis oltara, a dodao je i opis ciborija i prozora, je najpotpuniji.

Nadbiskup Stjepan Cupilli²³ u svom prvom pohodu 1709. godine nije ostavio zapis o oltaru sv. Staša, ali je to učinio u drugom pohodu 1714. godine. Započeo je 21. lipnja, a 26. je pohodio prvostolnu crkvu i oltar sv. Staša. Nije dao zapisati opis nego samo odredbe.

Nadbiskup Ivan Krstitelj Laghi²⁴ zasigurno je mnogo učinio za oltar sv. Staša. U popisu 1833. godine ubrojena su tri zapisnika njegovih pohoda: 23. prosinca 1721, 17. ožujka 1722. i 18. ožujka 1725, ali niti jedan do sada nije sačuvan ili drugdje pronađen. Poznato je po bilješci na rukopisu djela splitskog arhidakona Tome, da je stipes oltara sv. Staša otvoren 12. rujna 1725.²⁵ Daniele Farlati je iz prikupljene građe za svoju knjigu tiskao zapisnike poslova Laghijevog sređivanja svetačkih moći u oltaru sv. Staša 17. i 19. rujna 1725,²⁶ a 11. travnja 1726. posvetu oltara.

Od pohoda nadbiskupa Antuna Kačića²⁷ ostale su bilješke da je crkva pohodena 21. travnja 1732, da je oltar sv. Staša na strani Evanđelja glavnog oltara (list 58v) i rečenica: „S. Anastasio Tabelle et cerata” (list 41v), a to je vjerojatno podsjetnik za sastavljanje odredbe o oltaru.²⁸

Nadbiskup Nikola Dinarić²⁹ proglasio je svoj pohod 14. prosinca 1757, a prvostolnu crkvu i oltar sv. Staša pohodio je 12. veljače 1758. godine. Zapisnik sadrži i opis pristupa pohodu oltara: zbor zapjeva antifonu, a nadbiskup molitvu.

²⁰ *D. Farlati*, o. c., I, 740; III, 550.

²¹ Stephanus Cosmi, imenovan 5. rujna 1678, posvećen 18. rujna 1678, primio palij 3. listopada 1678, umro 10. svibnja 1707.

²² *I. Ostojić*. Metropolitanski kaptol u Splitu, Zagreb 1975, 281-282; Ivan Manola rođen u Splitu 1656, kanonik 1689, kaptolski bilježnik 1693, ninski biskup 1709, umro 1711.

²³ Stephanus Cupilli, prije trogirski biskup, imenovan 12. ožujka 1708, primio palij 26. ožujka 1708, umro 11. prosinca 1719.

²⁴ Iohannes Baptista Laghi, imenovan 15. travnja 1720, umro 11. veljače 1730.

²⁵ *F. Bulić*, Note storiche ed agiografiche riguardanti Spalato, *Bullettino di Archeologia e Storia Dalmata*, Spalato, XXIII, 5-6-7, Maggio-Giugno-Luglio 1900, 128.

²⁶ *D. Farlati*, o. c., I, 740.

²⁷ Antun Kačić, prije trogirski biskup, imenovan 18. prosinca 1730, primio palij 5. ožujka 1731, umro 7. listopada 1745.

²⁸ NAS, S 76.

²⁹ Nikola Dinarić, prije osorski biskup, imenovan 3. siječnja 1757, umro 13. srpnja 1764. (podatak o smrti u: *Ljetopis nepoznatog Spličanina od g. 1756. do 1811.* (priredio *K. Prijatelj*, *Starine* 44, Zagreb 1952, 71).

Nije zapisano koju, ali je moguće da su bile vlastite sv. Stašu, kako se svečano pjevala večernja kroz osmodnevlje njegovog blagdana (26. kolovoza) ili na njegov prijenos (28. srpnja).³⁰ U zapisniku je i natpis na stipesu oltara, isti kakav je na crtežu što ga je po poslanim opisima nacrtao za Farlatijevu knjigu Ioannes Baptista Camozzinus, a tiskan je 1751.³¹

Nadbiskup Ivan Luka Garanjin³² pohodio je prvostolnu crkvu i oltar sv. Staša 13. travnja 1766. Dao je zapisati veoma kratak opis i odredbe bratovštini sv. Staša.

Grada svih zapisnika pohoda ovdje je protumačena liturgijski. Obnova liturgije zasnovana je na sveopćem saboru u Trentu 1562, ali izabrano povjerenstvo nije završilo povjereni posao u kratkom trajanju posljednjeg dijela sabora, pa je 4. prosinca 1563. odluka prepuštena papi. Njegov započeti rad prekinut je smrću, pa je nasljednik (sv. Pio V) 1567. odredio nastavak rada i dovršio ga 14. srpnja 1570. bulom *Quo primum* kojom je proglašen *Missale Romanum*. Papa Klement VIII. 14. srpnja 1600. breveom *Cum novissime* proglašava *Caeremoniale episcoporum*. Iz niza liturgijskih propisa izdvajam ove dvije cjeline jer je u njima najviše odredaba sadržanih u promatranoj građi pohoda, a strogo su obdržavani do naših dana.³³

Mjesto oltara sv. Staša u crkvi je uvijek isto, od časa prijenosa svečevih moći iz Solina, i ono je nesumnjivo, ali tek posljednji zapisnici ga opisuju: 1732, 1758 (a cornu Evangelii altaris maioris) i 1766. Propisani oltar je od kamena, građen tako da su menza i stipes nedjeljivi (nije bitna nedjeljivost s podom pa i takav oltar može biti pomičan). Oltar sv. Staša je sigurno kameni od 1448, ali to ne naglašavaju svi zapisnici nego samo 1604 (altare. . . totum lapideum), 1625, 1682, 1704 (altaris mensa marmorea longa, arca infra illam marmorea) i 1758. Druga bitna vrijednost oltara je posvećenje. Crkvu i oltar biskup posvećuje istovremeno i spomen na taj čin trajno je i obredno čuvan, ali život donosi promjene oltara u nepromijenjenoj crkvi, pa novi oltar mora biti posebno posvećen. Posvećenje je vidljivo na menzi koja u udubini, pokrivenoj posebnim kamenom, sadrži tamjan, svetačke moći i potvrdu posvećenja na pergameni s biskupskim pečatom. Oltar sv. Staša ima takovu menzu, ali nije poznato koje posvećenje ona svjedoči, jer bi ono moglo biti i poslije ovdje promatranog vremena. Pohoditelji su različito ocjenjivali posvećenost oltara. Najstariji 1579. tvrdi: *consecratum*, a onaj iz 1603: *non appareat signum consecrationis indicavit illud non esse consecratum*, te određuje da se na njemu služi na

³⁰ Antifona: *Qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor et ego sum coram Patre meo.* Molitva: „*Beati Anastasii quesumus Domine intervenientibus meritis nos adiuva, ut, qui eum victoriae palma insignem in coetu martyrum decorasti, nos etiam tuae cum ipso gloriae participes esse largitatis.*“

³¹ *D. Falati*, o. c., I, između 738 i 739.

³² Ivan Luka Garanjin, prije rapski biskup, imenovan 5. lipnja 1765, tada je i primio palij, umro 20. listopada 1783. (podatak o smrti u: Ljetopis bilj. 29), 74; provjeren u matičnoj knjizi umrlih 1773-1806, Historijski arhiv u Splitu, MK 36, 105)

³³ Naredbe od zbora darxave splitske dane na svitlo od (. . .) Stipana Cosmi arkebiskupa splitskoga (. . .) u dneue 9. 10. 11. miseca marca 1688. koge su bile prinesene u slovinski giazik od Mikule Biankouicha (. . .). Venetia 1699, 83 (broj 10): „po srid otara neka se stavi prilika, ali mjedena ali darvena, da lipo učinjena. Odviše najmanje dva candilira od latuna od darva s meštriom izdilana, s daščicami otajnima, Lavabo i od Vangelja svetoga Ivana, s blazinjami i s trima ubrusi potribitimi za govorenje mise. Neka je pridotarnik ili od kože, zlatne ali od druge varsti od svile, ali parteni i tada ako može biti razliki colur, neka se njim služi po razlikosti od svetkovin. Strane od Pištule da bude kandilir na koji neka se stavi duplir za užgati ga na dvignutje od prisvete hostie.“

prenosivom oltaru (*altare portatile*): posvećenom kamenu dovoljno prostranom za hostiju i glavni dio kaleža.³⁴ Zapisnici pohoda nesigurno i nesusljedno bilježe posvetu: 1604: *tenetur pro consecrato*, 1625: *consecratum*, 1655 (po podatku od 11. travnja 1726): *decretum fuisse superponi portatile eidem altari sancti Anastasii pro cautela celebrantium*, 1682: *habetur pro consecrato*. Iako je 11. travnja 1726. posvećen, u zapisniku 1758. piše: *habetur pro consecrato*, a tek 1766: *consecratum*.

Oltaru je važniji dio stipes (nosač) nego retabl (nadgrade), jer su prvotno u stipesu bile moći svetaca za koje je oltar građen, a poslije su izdignute. Oltar sv. Staša imao je oba ta dijela tako građena da su u njima mogle biti moći. Stoga pohoditelji to opažaju i različito povezuju obje namjene. Stipes je u obliku kovčega, sarkofaga (altare instar arcem). Tako je viden 1604, 1682 (dodaje da je prosta izgleda: arca vilis), 1704 (arca. . . marmorea), a 1725. je otvoren i sredene su moći u njemu. Druga neka građa mogla bi pokazati da li je tada sagrađen novi koji je 1758. nazvan klasičnim imenom žrtvenika, a natpis mu je točno opisan kao svečana pjesma: *In ara altaris leguntur sequentia litteris Romanis exarata*, ili je to pusta učečnost u izricanju. Stipes je imao otvor sa strane (habet a latere ostiolum) i on je 1604. bio uvijek otvoren pa je određeno da bude zatvoren, 1682. je bio zatvoren. Godine 1704. točno je opisano mjesto otvora: sa strane prozora, a to je sjeverna strana stipesa. Opisan je kao mala zaključana vrata, a 1725. je imao željeznu rešetku. Dostora, 1758. i 1766. opet je kao nekad: a latere ostiolum clausum. Oltar je bio prazan 1604, a svetačke moći (reliquiae) ispremiješane u običnim spremnicima, pa je određeno da poznate i nepoznate budu spremljene u stipes. U njemu su one 1682, a kad je pohoditelj o njima tražio potvrde izvornosti, nije ih našao, doznao je da je to stara predaja. Stoga pohoditelj 1704. zapisuje da se vjeruje da su unutra moći svetaca. Nadbiskup Laghi sredio je 1725. moći nadene u stipesu, ali je 1758. opet zapisano kako je pohoditelj tražio od sudionika pohoda isprave vjerodostojnosti, nije ih našao, jer da je to stara predaja. Moći, tijelo sv. Staša (corpus) spomenuto je u svim opisima, ali različito. Za pohoditelja 1579. nema sumnje: čuvano je u oltaru; 1603. zapisano je da se govori da je u oltaru, a da je na zidu znak drvene škrinje u kojoj je (govori se) tijelo. Godine 1604. govori se da je u sarkofagu iznad oltara (u retablu), a 1625. bez sumnje je zapisano da je iznad oltara, na licu zida, tijelo zatvoreno u stalnom grobu. Opis iz 1682. upućuje na kamenu sarkofag iznad oltara u kojem je, govori se, tijelo sveca. Pohoditelj je 1704. vidio iza oltara, kroz rupu, malo ispod svečevog kipa, drvenu škrinju u kojoj je, kažu, njegovo tijelo. Godine 1758. opet je jednostavan zapis: govori se da je tijelo u svom sarkofagu iznad oltara, a 1766. pohoditelj nije u sumnji da je tijelo iza zatvorenog otvora stipesa. O mučeniku Stašu jedino nadbiskup Dominis daje zapisati vrijeme, mjesto i način mučenja. O hagiografiji ova građa ne dopušta više raspraviti, a svako posezanje za poznatim izvorima bilo bi ovom radu suvišno.

Liturgijska oprema oltara sv. Staša na početku promatranog vremena (1579) opisana je: *male ornatum*, a 1625: *de necessariis optime provisum*. Valja vjerovati tom svjedočanstvu da je u četiri desetljeća bilo kupljeno sve što je za oltar propisano, a što su pohoditelji određivali. Raspelo (Crux et Crucifixus) je tada već sta-

³⁴ Na početku pohoda hvarskoj biskupiji 1579: „Altare portatile habeat lapidem, cuius latitudo sit sex, longitudo vero octo unciarum cubiti.” (D. Domančić, o. c., (bilj. 3, 13).

vljano na menzu (u većoj starini bilo je pred oltarom). Moguće je prosuditi po zapisniku 1579. da ga nije bilo, jer je određeno da bude postavljeno na svaki oltar. Godine 1604. izričito je zapisano da ga nema i treba ga postaviti. To ne znači samo da crkva nije imala križeva, nego pokazuje neupućenost i nemar prema novim propisima i pohoditeljevim odredbama. Točnost zapisa iz 1625. potvrđuje i opis iz 1704. mjedenog Raspela s drvenim podnožjem. Na menzi su propisana tri oltarnika (tobalea sive mappa)³⁵: donja dva mogu biti i jedan dvostruki za čitavu površinu, a gornji je dugačak i mora prekrivati uže strane do poda. U najstarijem pohodu je određena nabava, dokaz da ih nema, te da budu čisti i zaštićeni od prašine. Onakve kakvi su propisani opisuje pohod 1704. Ispod oltarnika, da ga zaštiti od vlage, a i da prekrije kamen namazan posvetnim uljem, je navošteno platno (tela cerata). Pohoditelji su 1704. 1714. i 1732. određivali postavljanje takvog platna. Iznad oltarnika stavljan je pokrivač u boji (tela viride, opertorio colorato; drugdje mu je naziv coprialtare ili vesperale jer ostaje na oltaru i u vrijeme časoslova): zaštićuje oltarnik od prašine, a prije mise ga sklanjaju s oltara. Pohoditelji 1579. i 1766. određuju da bude pribavljen, dakle tada ga nema, a godine 1604. je određeno sakristanu da ga upotrebljava.

Na rubu menze, gdje se uzdiže retabl, za obnovljenu liturgiju treba urediti dio u obliku stube, postolje (gradus seu scabellum) za Raspelo, svijećnjake i jastuke. Određeno je 1604. postaviti takvo postolje, a 1704. je na oltaru drveno obojeno (gradus pro candelabris pictus). U početku su bila dostatna dva³⁶ svijećnjaka (candelabrum), a 1600. je propisano šest, raspoređenih u visinskoj razlici. Na oltaru sv. Staša 1579. ih nema, a 1704. je šest mjedelih. Pohoditelj 1682. određuje: *fiat tubuli decentes pro cereis*. Riječ tubulus je teško protumačiva u ovom sadržaju, kad je vremenom zaboravljeno tada poznato značenje. Možda bi mogla značiti *candelabrum*, iako pohoditelj zapisuje i tu riječ. Do boljeg razjašnjenja predlažem da to bude tuljak u kojem je učvršćena voštanica, da ostane uspravno nabodena na šiljak u svijećnjaku. Isti pohoditelj u odredbi na drugom mjestu napominje da tubulus može biti njeden ili drven – zasigurno su njegovoj urednosti bile izazov iskrivljene voštаницe na oltarima.³⁷ Pred oltarom sv. Staša 1579. stalno je gorila uljanica (kandilo, lampas) i zato se brinuo sakristan. Tako je bilo 1603, a 1704. nije spomenut njegov trud nego samo mjedena uljanica. Za kratko vrijeme je uklonjena ili je pohoditelju 1714. bila neprikladna, jer određuje pribavljanje također mjedene, slične onoj pred oltarom sv. Dujma.

Na oltaru su štionici (scabellum), a mogu biti i jastuci (pulvinus, pulvinar) za naslanjanje misala (1579: pro missali), a propis 1600. određuje jastuk za evanđelistar i epistolar, na svakoj strani po jedan (super gradu altaris sub cornu Epistole). Godine 1579. i 1682. pohoditelji određuju nabavu, dakle nema ni štionika ni jastuka; 1704. su dva jastuka, ali pohoditelj određuje pribavljanje jastuka u liturgi-

³⁵ O. c., 18: „Provideantur mappae sive tobaleae longae et honorabiles.”

³⁶ O. c., 13: „Altare in quo celebrandum erit (. . .) ornetur vero (. . .) duobus candelabris ex auricalcho, aut ex ferro, aut ex ligno tornatili pictis.”

³⁷ Možda je *tubulus* bijelo obojena cijev kojoj je na vrhu voštanica, podizana oprugom da bi bila uvijek jednako visoka, ali je takva naprava zajamčena tek 1751. (liturgičari joj zamjeraju što se ne zapaža izgaranje svijeće). A. Schmid, Der Christliche Altar und sein Schmu-ck, Regensburg 1871, 350-351.

jskim bojama: bijeloj, zelenoj, ljubičastoj i crnoj, te da s crvenim, koji već postoji na drugom mjestu, budu za oltare sv. Dujma i Staša. Za lakše čitanje nepromjenljivih dijelova mise, koje svećenik moli prignute glave, propisi određuju izdvajanje iz Reda mise i stavljanje u okvir koso naslonjen na postolje. Tako nastaje predočnica (tabella/tabula secretarum). Propisana je ona u sredini, s misnim dijelovima (redom moljenja): Prikazna i Kanon (Sacrum Convivium), a može biti dodano: Slava (Gloria), Očisti moje srce i Vjerujem (Credo). Predočnica na strani Poslanice (lijevo kad je svećenik okrenut licem prema vjernicima) ima dio Prikazne: Bože, koji si divno saznao i psalam 26 (25), 6-12: U nedužnosti (Lavabo). Predočnica na strani Evanđelja (desno) ima početak Evanđelja po Ivanu (1,1-14): U početku bijaše Riječ (In principio). Na oltaru sv. Staša nema predočnica 1579. godine, 1682. valja postaviti nove, 1704. postoje tri, ali pohoditelj određuje pribavljanje triju ljepših (elegantiori), a 1732. pohoditelj bilježi: tabelle, što vjerojatno znači da ih nema ili nisu zadovoljile njegov ukus. Na strani Poslanice mora biti mjesta i za kostarice za vino i vodu (ampulle). Pohoditelj 1682. određuje da bude napravljena ploča za njih i svećenikovu kapu (biretum) koju neka tu odlaže.

Do oltara se uzlazi stubama, a posljednja pred stipesom mora biti prostrana koliko i menza. To je podnožje (1579: scabellum seu bradellum ili 1682: scamnum ili 1704: suppedaneum). Drvo je prekriveno prostiračem (1682: tapetum ili 1704: stragulum i stratus). Začuđuje bogatstvo riječi za isti predmet, a vjerojatno je svaka od njih u svom vremenu značila nešto drugačiju izradu, oblik ili sirovinu. Na oltaru sv. Staša nema podnožja 1579. Vjerojatno 1682. postoji neko nedolično, jer je određeno da bude postavljeno prikladno i na njemu prostirač što će sve uljepšati prost izgled stipesa. Pohoditelj je 1704. našao na podnožju veoma star (otrcan) prostirač pa je određeno prostrijeti novi. Postojanje podnožja s prostiračem razjašnjava zašto je menza sada visoka kad ga nema i zašto je 1448. Juraj Matejev Dalmatinac mogao sastaviti podnožje od starog kamena, veoma grubo iskrpljeno drugim komadima na sjevernom rubu. Pred stipesom koji nije od mramora ili oslikan ili u obliku stupića ili koji nije škrinja od kovine s moćima sveca, propisano je stavljanje (pomični, u okviru) predoltarnik (1579: pallium ili 1682. i 1704: antependium). Oltar sv. Staša ga nije imao 1579. i određeno je pribaviti ih za oltare, a da poneki bude oslikan vezom. Pohoditelj 1682. određuje da bude pribavljen, a 1704. zapisuje da je od svile u pozlaćenom okviru, ali određuje da budu pribavljeni u liturgijskim bojama kao i jastuci za oba oltara.

Ovdje opisani dijelovi oltara: stube iz 1448, drveno podnožje s prostiračem, predoltarnik u drvenom okviru, stipes u obliku sarkofaga sa stihovanim natpisom, visoka menza i oslikano postolje na njoj bili su uklonjeni s oltara kad je za to skupljeno dovoljno novca. Mišljenja sam da se to zbilo poslije ovdje promatranog vremena. Od starih dijelova samo je ostala menza, a prednji rub joj je otklesan u prilagodbi novom kamenom postolju (između nje spuštene i retable), stipesu, podnožju i stubama. Rušenje starog stipesa bilo je temeljito: uklonjen je svaki djelić građevine sve do poda mauzoleja, a u nasipu je ostala samo zemlja i neobrađeno kamenje.

Djelo Jurja Matejeva Dalmatinca, ono koje je do sada očuvano nepromijenjeno, retable i ciborij oltara, liturgijski je bilo manje zanimljivo i važno, propisima nije predviđeno mijenjanje ikonografskog sadržaja, i pohoditelji nisu o njemu ništa određivali. Počeli su ga opisivati tek domaći. Nadbiskup Dominis 1604, uz zanimljivo opažanje da je umjesto ikone, opisuje lik sv. Staša (imago). Cosmi 1682. liku sveca

(statua) dodaje i likove u donjem dijelu, ali izrijekom samo Kristovu muku, te prvi od poznatih upućuje na zlato i boje kojima su svi likovi prekriveni. Manola 1704. opisu dodaje još i zastor (nebnicu) iznad sv. Staša (coelum), broj od četiri sveca uz reljef Muke i pojedivosti mučenja na njemu i opisuje ciborij (capella). Iz toga opisa doznajemo da su na svodu bile slike četiriju (zapadnih) crkvenih otaca s nekom drvenom pozlaćenom podlogom (structura). Ta je riječ teško protumačiva, a mogla bi značiti i okvir koji je bio pričvršćen na svodovna rebra i lukove pa se doimao kao zasebno djelo, jer pisac pozna pojam okvira u opisu predoltarnika (tellerium). Sjeverno od oltara je ostakljeni prozor. Na unutrašnjoj strani su mu kapci sa slikama svetih Petra i Pavla, a na vanjskoj željezne rešetke s mrežom. Nadbiskup Dinarić 1758. ponavlja jednostavniji opis iz 1682, ali bez podatka da je i lik sv. Staša u zlatu i bojama. Garanjinov opis 1766. nije više bogat, on zatvara krug vraćajući se šturijem izričaju o ležećem liku sveca na sarkofagu.

Poslužiti ću se opisom donjeg dijela retabla i svoda ciborija iz 1704. za raspravu o Jurjevoj ikonografiji svetaca. Od svih meni poznatih pisaca podatke o ikonografskom sadržaju donose Farlati i Cvito Fisković.³⁸ Na crtežu su u Farlatijevoj knjizi četiri sveca raspoređena i nacrtana drugačije nego je to u naravi. Crtač je imao samo opis oltara pa je crtao po svom razumijevanju. U njegovom rasporedu (od lijeva) je: Jeronim, Ambrozije, Grgur Veliki i Augustin. Fisković spominje Jeronima i apostola (sudeći po uputi na fotografiji to bi mogao biti zadnji desni lik). Predlažem drugačije prepoznavanje svetaca. Osnovno je da su to četiri crkvena oca, što je bilo poznato onom koji je slao podatke za crtež u Farlatija. Da li su im imena bila napisana na izgubljenom zlatu i bojama, da li su na knjigama dvojice teško prepoznatljivih bile njihove poznate riječi, sada je to nemoguće potvrditi. Moja razmišljanja nastoje slijediti narudžbu umjetniku da u zadanom uskom prostoru između okvira smjesti likove bogate vlastitim ikonografskim znakovima i slične drugim susjednim likovima, a umjetnik je želio da mu djelo pokretom i odjećom bude bujnije od uzora (na oltaru sv. Dujma). Da ih je sve odjenuo u liturgijsku odjeću, bila bi tri biskupa, a da je htio označiti njihovo djelovanje, svi bi imali knjige (u ruci ili oko sebe) ili crkvenu građevinu. Da ih je označio drugim vlastitim znakovima, bila bi narušena cjelina pokreta i međusobnih odnosa usklađenih likova. Da je izabrao po jedan znak koji bi jednostavno umetnuo uz lik, morao bi domisliti još jedan drugi da bi svetac bio prepoznatljiv (golubicu ima i Grgur Veliki i Ambrozije). Zaključujem da se Juraj odlučio za veoma istančane znakove. Svi likovi su odjeveni, Jeronim nije mogao biti u pustinji, pa je dobio znak koji nije imao drugi: kardinalski šešir. Grgur Veliki je dobio križ na štapu, jer je jedini papa. Augustin i Ambrozije imaju po knjigu u lijevoj i pero u desnoj ruci. Gdje je razlika? Predlažem jednu kopču na lijevom ramenu lika desno (kako ga vidi gledalac licem okrenut oltaru) od Bičevanja Krista. Takve kopče su na odjeći antičkih državnih dostojanstvenika. Ambrozije je bio upravitelj grada Milana prije nego su ga građani izabrali za svog biskupa. Takvu razliku je mogao smisliti umjetnik koji pozna antiku, a o Jurju imamo takvu potvrdu na reljefima oltara sv. Arnira koji dokazuju i njegovo poznavanje života svetaca. Tako bi raspored četiriju crkvenih otaca bio (od lijeva): Jeronim, Augustin, Ambrozije, Grgur Veliki. Slike tih četiriju svetaca

³⁸ D. Farlati, o. c., I, između 738 i 739; C. Fisković, Prilog Jurju Dalmatincu, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 15, Split 1963, 42 (tiskano 1965).

bile su i na svodu ciborija, vjerojatno ne kao freske, jer nije otkriven slikani sloj žbuke. Slike na svodovima obaju ciborija: četiri evanđelista na oltaru sv. Dujma i četiri crkvena oca na oltaru sv. Staša, otkrivaju smišljeno ikonografsko oblikovanje prostora koji je bilo veoma skupo oslikati čitavog, a za pravilan raspored nije bilo pogodnih zidnih i svodnih površina.

Pohodi se ne zaustavljaju na građevinama, oni opisuju, prosuđuju i određuju osobe i prava. Osobe oltara sv. Staša su sakristan, kapelan bratovštine i drugi svećenici obnašatelji zadužbina i ostavina, te čitava bratovština predstavljena predstojnikom. Sakristan (sacrista) je spomenut 1579. da iz ostavine održava uljanicu pred oltarom, a to je ponovljeno 1603. uz opis ostavina. Godine 1604. mu je određeno da na oltar postavi postolje i na njemu Raspelo, da oltar čisti, ukrasi ga i prekrije pokrivačem. Svagdanja misa na trošak bratovštine (*missa quotidiana expensis confratrum sancti Anastasii*) spomenuta je 1579, 1603, 1604. i 1625. Misu slavi kapelan bratovštine (*capellanus confraternitatis*): 1579. za stotinu malih libara, 1603. kapelan je Marin Drivodilić,³⁹ a 1625. kapelan slavi za bratovštinu još i mnoge obljetnice (*anniversaria*) kroz godinu. Na oltaru postoje i misne zadužbine (*commissaria*), ali ih obnašatelji ne obavljaju: 1603. to je svagdanja misa za obitelj Papalić i misa za Katarinu Dražojević (*de Zarcovizza*), plodouživatelj je svećenik Jeronim Nestapolić,⁴⁰ a oporuku ima svećenik Pavao Urmanić. Apostolski pohoditelj određuje nadbiskupu uređenje službe spomenutih zadužbina, da oni koji ih uživaju obave svoje obveze. To isto spominje i sam nadbiskup 1604. godine kad opisuje zadužbinu Dražojević, koju je počeo obnašati Nestapolić na oltaru Bogorodice sućutne kod sakristije, a na oltaru sv. Staša je obveza svagdanje mise iz iste zadužbine Dražojevića pod upravom Jakova Papalića, pa nadbiskup određuje prijenos obveze na neki drugi oltar. Našao je u izvješću da oltar sv. Staša ima drugu svagdanju misu po oporuci Ludovike Čipiko, ali je zadužbina već potrošena i o njoj, kažu ima zapis u pohodu nadbiskupa Foconija. Pohoditelj 1625. bilježi još uvijek na oltaru misu po zadužbini Papalića. Bratovština mora izraditi popis misnih tereta (*onera missarum*) po odredbama pohoditelja 1714, 1758. i 1766, a u dvjema zadnjim godinama predstojnik (*praeses, praesidus*) još i potvrdama dokazati njihovo zadovoljenje.

Pohvalu bratimima dao je zapisati nadbiskup 1682, pouzdajući se u njihovu darežljivost. Pohoditelj 1714. godine određuje bratovštini izraditi popis opreme oltara, misnog ruha i posuđa (*inventarium sacrae suppellectili*); to je dužan 1758. učiniti predstojnik Ivan Marija Babić, a 1766. neimenovani. Godine 1714. bratovština mora prikazati popis dobara oltara (*catasticum omnium bonorum*) i popis oporuka (*testamentum*; 1766: *legatus pius*), ako ih ima, pravilnik bratovštine (*institutio*; 1766: *statuta*) i broj bratima s njihovim dužnostima (*obligatio*). Predstojniku (*zuppanus*) je određeno pronaći zemlju koju bespravno drži svećenik Petar Božić i vinograd koji je prisvojio svećenik Vukoslavić, te da uz sačinjene isprave to imanje vrati oltaru sv. Staša. Da li je i kada učinjeno sve što je bilo određeno, pokazati će arhivska istraživanja. Vrijedi zabilježiti da je Jeronim Kavanjin u oporuci od 26. lipnja 1709. ostavio bratovštini ulje za jednu ili više uljanica (ovisno o urodu te godine) da gore pred oltarom na spomendane mrtvih njegovoga roda, a kad bude dovršena izrada srebrnih svijećnjaka, ostavlja dvadeset dukata da bratimi izmole

³⁹ *I. Ostojić o. c.*, (bilj. 22), 264.

⁴⁰ *I. Ostojić, o. c.*, 252-253.

pet puta Oče naš i Zdravo Marijo za njegovu dušu u čast pet rana Kristovih.⁴¹ Kad su svijećnjaci bili dovršeni, bratovština je od pjesnikove kćeri Elizabete primila dukate i to potvrdila 31. siječnja 1737.⁴²

Apostolski pohoditelj 1625. bilježi da je na oltaru sv. Staša i svagdanja misa po nakani i od milostinje bratovštine presv. Sakramenta, iako je uobičajeno tu misu slaviti na glavnom oltaru. Na oltaru sv. Staša izložen je presv. Sakrament i svake treće nedjelje u mjesecu je svečana pjevana misa, a poslije nje ophod.

To je sva građa koju nude zapisnici pastoralnih pohoda oltaru sv. Staša u splitskoj prvostolnoj crkvi.

⁴¹ Oporuka Jerolima Kavanjina (priredio *Ć. Čičin Šain*), Split 1951, 12, 13.

⁴² *A. Duplančić*, Splitski spomenici u Kavanjinovu „Bogatstvu i ubožtvu”, Kulturna baština VIII, 13, Split 1982, 29.

IZVORI

1

1579, ožujak, 23.

(42v) Altare sancti Anastasii consecratum et male ornatum ibi est conditum corpus sancti Anastasii et quotidie celebratur per capelanum confraternitatis, qui accipit pro mercede centrum libras parvorum. Lampas continuo ardet qua manuteatur a sacrista ex legato.

(44) Ordinata. Omnia altaria ornetur debitis ornamentis, videlicet mappis, candelabris et palliis. Fiant singularis pallia ex asscribus picta. Aptentur scabella seu bradella. Ponatur Crux in singulis altaribus. (. . .) Reficiantur fenestra vitrea et laventur ut fiant lucidionis. (44v) (. . .) Ponatur tabella secretarum cum Gloria et Credo super uno quoque altari. Altaria teneatur cooperta tela viride ut tobalea sint sine pulvere quam saepe mundantur. Provideantur scabella seu pulvine pro missali.

Archivum Secretum Vaticanum u Rimu, Sacra Congregatio Concilii, Visitatio Apostolica, 57, list 42v, 44.

2

1603, ožujak, 9.

(165) Altare sancti Anastasii in quo dictum fuit extare corpus sancti Anastasii, et appareat in muro signum cuiusdam capsae lignae in qua dicitur extare corpus, quod altare cum non appareat signum consecrationis indicavit illud non esse consecratum ordinavitque ut in illo celebraretur cum altari portatili. Celebratur quotidie per confraternitatem sancti Anastasii, capellanus est presbiter Marinus Ligniceus. Commissaria familiae de Papalibus tenetur quotidie celebrari facere in dicto altari verum numquam celebratur. Est alia commissaria de Zarcovizza cuius proventus sunt in Politia, quous exigit reverendus Nestapoleus et testamentum reperitur penes reverendum Paulum Urmanum, sed missae non celebrantur. Reverendus archiepiscopus curet ut sacrificia dictarum commissariarum offerentur ac compellat eos ad quos spectat talis obligatio. Ardet ante dictum altare continuo lamps et sacrista tenetur ex suprafatis oleis illius curam habere.

Archivum Secretum Vaticanum u Rimu, Miscellanea, armadio VII, 100.
(prepisao Danijel Zec u studenom 1911. u Rimu), vjerojatno strana 165. u izvorniku.

1604.

(4v) Altare sancti Anastasii tenetur pro consecrato et ipsum habet pro icona imaginem dicti sancti lapideam iacentem instar mortui super suo sepulchro in quo dicitur esse reconditum corpus beati Anastasii martyris apud vicinas Salonas sub Diocletiano in mare olim pro fide Christi demersi. Etiam hoc altare est excavatum instar arcae totum lapideum et habet a latere ostiolum quod semper erat apertum et altare erat vacuum, sed iussu sua dominatio reverendissima iam claudi potest et intus asservari iussit reliquias aliquas tam certas quam incertas, quae in loco indecenti servabantur, sed nunc sunt confusae et vilibus inclusae vasis. Non adest Crux.

(34) In altari sancti Anastasii fiat gradus seu scabellum et Crux ut supra mundumque et ornatum ac tela coopertum per sacristam teneatur suppeditante ornamenta necesse (34v) saria fratalea sancti Anastasii cum fideiussione; ut supra = aliquin dicta confraternitas hoc altari privetur.

(25) In altari sancti Anastasii est missa quotidiana expensis confratrum sancti Anastasii. Invenit sua dominatio reverendissima per relationes in eodem (25v) altari fuisse olim missam aliam quotidianam ex commissaria quondam Catharinae Tarcovicae et ad huc remanere aliquid obligationis et redditum penes reverendum dominum Hieronimum Nestapolich quae missa initio fuerit obligata ad altare Pietatis subtus sacristiam sicut et in eodem altari erat missa commissariae supra memoratae quam nunc administrat dominus Jacobus de Papalibus et videndum est de translatione ad quodnam altare fuerit facta. Invenit etiam per easdem relationes fuisse in hoc eodem altari sancti Anastasii aliam missam quotidianam ex commissaria quondam Ludovicae Cipicae iam vero eam evacuisse et de ea dicitur aliquid constare in quadam visitatione reverendissimi quondam Foconii.

Nadbiskupski arhiv u Splitu (kratica: NAS,S), 15, list 4v, 25, 34.
(prepisao Urban Krizomali 10. travnja 1942. u Splitu)

1525, siječanj, 17.

(753) Visitatio sancti Anastasii. Visitavit altare sancti Anastasii quod est lapideum consecratum et de necessariis optime provisum, et in facie parietis super ipsum altare est inclusum ad perpetuam sepulturam corpus eiusdem (754) sancti Anastasii in quo confraternitas sub eius nomine quotidie per suum cappellanum celebrari facit necnon multa alia anniversaria infra annum et nichilominus pro eodem altari et divino cultu in eo subministrat eadem confraternitas omnia necessaria suis item expensis. Insuper in eodem altari est altera confraternitas titulo sanctissimi Sacramenti, ad cuius instantiam elemosinis confratrum altera etiam missa in eo quotidiana celebratur, quae ordinarie consuevit celebrari in altari maiori, super quod ut asseruerunt semper ipsum sanctissimum Sacramentum fuit servatum et fecit ulterius predicta confraternitas in ipsomet altari decantari missam sollemnem quolibet tertia dominica mensis et deinde fieri processionem. Est quoque in dicto altari onus aliae tertiae missae sustentate per commissarios dominorum Papalium.

Archivio della Congregazione de Propaganda Fide u Rimu, Visite e Collegi, 2, strana 753-754.

1682, studeni, 4.

(15) Visitavit altare sancti Anastasii, quod habetur pro consecrato. Habet pro icona statuam lapideam eiusdem sancti super suo sepulchro iacentem, in quo dicitur esse reconditum eiusdem corpus. Etiam hoc altare est excavatum instar arcae, lapideum, habens a latere ostiolum clausum. Et cum diligentia dominatio sua illustrissima exquireret documenta de hisce sacris

reliquiis, nihil aliud invenit, nisi hanc esse antiquam traditionem. Sunt supra idem altare parvae marmoreae imagines, quae Passionis Christi mysteria exprimunt, affabre confectae, sed auro et coloribus potius tectae et deturpatae quam exornatae, sicut etiam predicta imago et sepulcrum sancti Anastasii.

(49) In altare sancti Anastasii. Fiant eadem, quae praescripta sunt pro altari sancti Domnii. = (48v) Fiat nova tabella secretarum, Evangelium sancti Ioannis et Lavabo. Aptetur fenestra lateralis. Fiant tubuli decentes pro cereis. A latere Epistole fiat tabula in qua ponantur ampulle et biretum sacerdotale. Caetera pietati confratrum cui multum tribuit dominatio sua illustrissima (49) relinquuntur. (. . .) Et praeterea parietes liniantur calce. Fiant antependium, tapetum et pulvinaria. Scammum decens, ubi modo est arca vilis.

NAS, S, 47, list 15, 49. (prepisao Urban Krizomali 28. listopada 1942. u Splitu)

1704, studeni, 30.

6

(30) Altare sancti Anastasii martyris. In eo statua sancti Anastasii martyris marmorea deaurata in modum quiescentis sub coelo ibidem marmoreo quod tres angeli ex marmore sustentant. Paulo infra statuam sancti Anastasii sunt quatuor statuae sanctorum ex marmore cum Christo (31) ad columna flagellato. Gradus pro candelabris pictus. Sex candelabra ex oricalcho cum Cruce et Crucifixo cuius Cruis basis lignea, cetera ex oricalcho. Tobaleae duae, una duplicata, altera per extensum, duo pulvinaria, tres tabellae. Altaris mensa marmorea longa. Arca infra illam marmorea quod rata pro basi aliquanto minor ipsa mensa. Extat huius arcae porta una parvula ex parte fenestreae vitreae, quae porta clauditur serra intus creduntur conditae plures reliquiae sanctorum. Post altare, paulo infra statuam sancti Anastasii, visitur quoddam foramen quasi palmare, per quod transparet scrinium ligneum, in quo dicitur quiescere corpus sancti Anastasii. Habet et hoc altare tellerium ligneum deauratum cum antependio sericeo, suppedaneum ligneum cum stragulo pervetusto. Coelum capellae, quae supereminet duobus gradibus a plano ecclesiae exornatur quattuor imaginibus repraesentantibus doctores Ecclesiae cum structura aliqua lignea deaurata. A dextris altaris fenestra vitrea, interius ad fenestram hinc inde imagines sanctorum apostolorum Petri et Pauli, exterius crates ferreae cum reticulo. Tota molles capellae sustentatur tribus columnis lapideis superne et in formam pyramidalem cum pluribus statutis marmoreis. Lampas ex oricalcho.

(39) Decrevit provideri altare sancti Anastasii de tella cerata et strato novo pro suppedaneo. Tribus item tabellis elegantioribus, nimirum Sacro Convivio, In principio et Lavabo. Decrevit tam altare sancti Domii quam sancti Anastasii provideri de antependiis et pulvinariis cuiuslibet coloris iuxta usum ecclesiae, nimirum albi, viridi, violaceo et nigro cum aliunde rubrum habeat pro utroque altari.

NAS, S, 55, list 30v-31, 39v. (prepisao Urban Krizomali 26. listopada 1941. u Splitu)

7

1714, lipanj, 26.

(58) Visitavit altare sancti Anastasii erecti in dicta cathedrali ecclesia, ubi decrevit: 1. fieri lampadam auricalchi similem illi altaris sancti Domnii, 2. cooperire altare tella cerata, 3. exhiberi inventarium sacrae suppelectilis, 4. praesentari in cancellaria archiepiscopali catacticum omnium bonorum dicti altaris, testamenta, si quae sint, onera missarum, institutio huius confraternitatis, numerum confratrum cum eorum obligatione. Deposuit zuppanus dictae confraternitatis reperiri quandam terram spectantem ad dictum altare penes reverendissimum praesbiterum Petrum Boxich, vineam modo (59) possessam a reverendissimo Luposignolli, quam terram et vineam iustitit relaxari et redi altari sancti Anastasii. Illustrissimus et reverendissimus dominus archiepiscopus decrevit exhiberi fundamentum talis petitionis in cancellaria uz visis et rationis consideratis decernat ubi de iurisdictionis omnium.

NAS, S, 61 b, list 58v-59. (prepisao Urban Krizomali 12. prosinca 1941. u Splitu)

1726, travanj, 11.

Feria 5. 11. Aprilis 1726. Cum ex visitatione prima generali ecclesiae metropolitanae et dioecesis archiepiscopus De Dominis de anno 1604. dubitetur quin altare sancti Anastasii martyris sit consecratum; nec non ex visitatione f. r. Bondumerii de anno 1655. sub die 22. novembris constet ab eodem praelibato archiepiscopo decretum fuisse superponi portatile eidem altari sancti Anastasii pro cautela celebrantium, usque ad illud tempus, ex fiducia consecrationis ipsius altaris non adhibitum, illustrissimus ac reverendissimus dominus Iohannes Baptista Laghi archiepiscopus die supradicta, quae fuit festum sancti Leonis papae, assistentibus sibi admodum reverendi canonicis Michaeli Ruscich et Georgio de Natalibus, praefatum altare sancti Anastasii martyris in sua metropolitana consecravit, servato ritu consecrationis altaris quae fit, sine consecratione ecclesiae, prout in Pontificali Romano, in eoque inclusit reliquias sanctorum martyrum Clementis, Fortunati et Felicis, e coemeterio sanctorum Felicis et Aduacti a bonae memoriae Clemente papae XI. anno 1720. dono datas, cum capsula et authentico more Romano etc. Insuper etiam reposuit in sepulchro reliquiarum predictarum cedulam consecrationis huiusmodi in pergamento et concessionis quadraginta dierum indulgentiae in forma Ecclesiae etc. prout in Pontificali etc. mandavitque omnia supradicta ad futuram rei memoriam per me infrascriptum in his actis redigi etc.

Ita est: ego Jacobus canonicus Bolis cancellarius archiepiscopalis praesens ad praedicta omnia in his actis redigi etc. Ita est: Concordat cum visitatione.

Jacobus canonicus Bolis cancellarius archiepiscopalis a sibi fida manu exscribere fecit, subscripsit, ac fidei solito Curiae sigillo munivit in Cancellaria archiepiscopali Spalatensi die 30. octobris 1730.

Daniele Farlati, Illyrici Sacri tomus primus, Venetiae 1751, 740-741; Illyrici Sacri tomus tertius, Venetiae 1765, 550.

1758, veljača, 12.

(9) Accessit deinde ad altare sancti Anastasii a cornu Evangelii altaris maioris existens ibique decantata per chorum antiphona et per dominationem suam illustrissimam et reverendissimam eiusdem sancti oratione, ipsum visitavit, quod habetur pro consecrato. Super ipso est statua lapidea sancti praedicti super suo sarcophago iacentis, in quo fertur reconditum esse eius corpus. Altare hoc est lapideum habens a latere ostiolum clausum in quo asservantur nonnullae sanctorum reliquiae et cum diligenter exquireret a dominis convisitoribus documenta de hisce sacris reliquiis, nihil aliud invenit, nisi hanc esse antiquam traditionem. Sunt (9v) etiam supra idem altare quaedam parvae marmoreae imagines, quae Passionem Christi expriment, affabre elaboratae, sed auro et coloribus potius tectae et deturpatae quam exornatae. In ara altaris leguntur sequentia litteris Romanis exarata:

D. O. M.

Hoc Tibi Bernardus Primas Altare sacrauit,

Martyr Anastasi, quem tenet ista quies

Ano Domini MCCX X Kalendas Iunii

Confraternitati laicae sub invocatione sancti praefati incumbit suppellatiliu provisio, prout asserit dominus Ioannes Maria Babich actualis praeses eiusdem, cui commissum fuit producere inventarium suppellectilium ac onerum missarum cum documentis de earum celebratione.

NAS, S, 80, list 9. (prepisao Urban Krizomali 6. prosinca 1943. u Splitu)

1766, travanj, 13.

(9v) Hinc dominatio sua illustrissima et reverendissima se transtulit ad altare consecratum sancti Anastasii a cornu Evangelii altaris maioris existens, super quo conspicitur sarcophagum marmoreum, cum iacente eiusdem sancti statua; a latere habens ostiolum clausum, eiusdemque sancti tegens corpus, et praemissis omnibus ut supra. = 1. ut inventarium supplectilium, onerumque missarum cum documentis de eorum satisfactione nec non statuta eiusdem confraternitatis ac legatorum eorum documenta producat. 2. altare ac sacrae supplectiles eiusdem ornamenta mundentur ac munda servantur. 3. ut opertorio colorato a pulvere mensa defendatur. (. . .) Mandavit praesidi confraternitatis laicae quae huic altari invigilat ea ipsa, quae praesidi altaris sancti Domnii.

NAS, S, 83, list 9v. (prepisao Urban Krizomali 4. prosinca 1941. u Splitu)

DESCRIZIONI LITURGICHE DELL' ALTARE DI S. ANASTASIO NELLA CATTEDRALE DI SPALATO (SPLIT)

M. Ivanišević

S. Anastasio fu martire a Salona al tempo di Diocleziano. Il suo corpo fu trasportato come reliquia nella cattedrale spatina, secondo la tradizione appena fu istituito l'arcivescovado di Split. Per queste reliquie fu innalzato un altare a nord dell' altare maggiore nella cattedrale. Il santo divenne copatrono dell' arcivescovado. Il nuovo altare fu costruito nel 1209-1210. Le ricerche archeologiche eseguite nel 1974 hanno dimostrato che non ci sono resti dell' altare più antico tranne, verosimilmente, il rilievo di un cantaro e due croci dipinte sul muro in pietra della chiesa. Lo scrivente ritiene che dell' altare del 1209-1210, siano rimaste parte di un affresco, la cui iconografia è irricognoscibile, e sei delle otto lastre in pietra del tetto del ciborio. Il vecchio altare fu demolito quando nel 1448 il maggior architetto e scultore dalmata gotico-rinascimentale, Juraj Matejev Dalmatinac, innalzò nello stesso luogo l'altare attuale. Di questo altare non si è conservata la parte inferiore, in quanto probabilmente dopo il 1766 fu distrutto e ne fu costruito uno nuovo in pietra dipinta. Questa parte fu demolita durante i lavori del 1974 e fu ricostruita in base a un disegno del 1751.

Lo scrivente, in base al materiale archivistico dei verbali delle visitazioni pastorali e di quelle degli arcivescovi spatini o di chi veniva mandato a loro nome, cerca di ricostruire l'apparato liturgico dell' altare. I dati non si riferiscono alla lavorazione artistica di tali oggetti, ma solo alla loro presenza sull' altare in un determinato momento o alla necessità di acquistarli. Non avendo le circostanze conservato molte opere e oggetti artistici fino ai nostri giorni, anche questi dati dimostrano la ricchezza di questo patrimonio nel passato. Si doveva prendere cura dell' altare e dell'acquisto di tutto quanto era necessario la confraternita omonima (S. Anastasio), quest'ultima viveva delle donazioni ricevute direttamente o tramite testamento o per carità. Con tale denaro la confraternita manteneva il sacerdote che

quotidianamente e in occasione di determinate ricorronze celebrava la messa sull'altare del santo. Spesso era necessario più di un decennio per raccogliere il denaro destinato all'acquisto degli oggetti più costosi.

Lo scrivente ha raccolto tutte le relazioni delle visitazioni conservate a Roma e a Split, e le riporta alle singole voci e in fondo al lavoro per estenso. La presentazione delle voci è accompagnata da una breve spiegazione della destinazione degli oggetti nella liturgia e dalle denominazioni in latino. Il materiale d'archivio si riferisce al periodo dal 1579 al 1766.